

УДК 347.728.4

ФУНКЦІЯ ЕМІСІЙНОГО ЦЕНТРУ ГОТІВКОВОГО ОБОРОТУ ЯК МОНОПОЛЬНЕ ПРАВО НАЦІОНАЛЬНОГО БАНКУ УКРАЇНИ НА ЕМІСІЮ ГРОШЕЙ

*Северин Ярослав Вікторович,
студент IV курсу ННІ права,
Сумський державний університет*

Науковий керівник:
*Швагер Ольга Андріївна,
асистент кафедри цивільно-правових дисциплін
та фінансового права ННІ права,
Сумський державний університет*

Стаття присвячена дослідженню однієї із основних функцій Національного банку України – монопольне право емісії національної валюти та організації грошового обігу. Особливу увагу автор приділяє поглядам різних науковців на поняття грошової емісії, історичним аспектам закріплення емісійної діяльності за центральними банками в країнах, правовому регулюванню емісійної діяльності та грошового обігу Національного банку України, визначенню його повноважень в цій сфері, а також дослідженню самого процесу грошової емісії, як у готівковій формі, так і у безготівковій формі, який відбувається через комерційні банки, забезпечуючи ці банки готівкою в обмін на їхні резерви, що зберігаються на рахунках банків у центральному банку. Автор визначає нормативно-правові акти, що регулюють обіг електронних грошей та аналізує сучасний стан ринку електронних грошей за допомогою даних Національного банку України, в яких зазначено, що за 2016 рік загальна кількість операцій з використанням платіжних карток, емітованих українськими банками, зросла на майже 28% та становила 2 513 млн. шт., а обсяги операцій зросли на 30.6 % та становили близько 1 610 млрд. грн., за кількістю операцій частка безготівкових розрахунків зросла на 5.1% і становила 1 775 млн. операцій (70.6% від загальної кількості операцій за платіжними картками). Також автором зазначається, що набирають популярності небанківські системи електронних грошей, однак через обмеження в національному законодавстві, вони не можуть конкурувати із електронними грошима на основі карток.

Ключові слова : грошова емісія; грошовий обіг; електронні гроші; Національний банк України.

Severyn Ya. V. The Function of the Emission's Center of the Cash Turnover as the National of f Ukraine's Exclusive Right for the Emission of the Money. This article is devoted to the issues of the one of the main functions of the National Bank of Ukraine – an exclusive right to issue the national currency and to organize of money circulation. The author pays special attention to the views of different scholars on the concept of money emission, historical aspects of fixing emission activity by central banks in the countries, the legal regulation of emission activity and money circulation of the National Bank of Ukraine, the definition of its rights and study of the process as itself of money emission as a cash and as a cashless, which is proceeding via commercial banks and providing a cash for these banks in exchange for their reserves, which are held in banks accounts in the central bank.

The author defines the legal acts, which regulate a circulation of electronic money and analyze the current state of the electronic money market using the National Bank of Ukraine's data, which states that the total number of transactions using payment cards issued by Ukrainian banks increased by almost 28 % and amounted to 2 513 millions, and the volume of transactions increased by 30.6% and amounted to about 1 610 billions UAH., the number of transactions of cashless payments increased by 5.1% and amounted to 1 775 millions operations (70.6% of total transactions on payment cards) by 2016. The author also notes that non-banking systems of electronic money are gaining popularity, but the reason of restrictions in national law, they can't compete with electronic money based cards.

Keywords : money creation; currency; e-money; National Bank of Ukraine.

Постановка проблеми. В рамках переходу України до ринкової економіки важливим етапом став пошук нових фінансово-правових методів управління економікою країни. Для визначення сфери та ступеню втручання держави в цей процес, необхідним є дослідження функцій Національного банку України (далі – НБУ), як основних напрямків діяльності органів державної влади, що здійснюється в порядку, визначеному законодавством. Дослідження функцій НБУ України дозволяє сформулювати правове підґрунтя для функціонування всієї банківської системи.

Однією з головних господарських функцій НБУ є функція монопольної емісії національної валюти та організації грошового обігу. Грошова емісія може сприяти як вдосконаленню системи грошового обігу та стабілізації стану економіки, так і навпаки, спричинити інфляційні процеси, кризові явища тощо. Актуальність теми зумовлена тим, що банківська система не може знаходитись в статичному, незмінному стані, відбувається постійний розвиток її елементів, в тому числі й функцій.

Аналіз останніх досліджень і публікацій. Деякі окремі питання, що стосуються функцій НБУ України, а саме грошової емісії, розглядалися в працях таких науковців як Л. К. Царьова, В. М. Міщенко, Н. П. Баріда, Ю. М. Дмитренко, Т. А. Латковська, І. С. Кравчук та інших, але їх роботи були присвячені окремим аспектам грошової емісії.

Л. К. Царьова досліджувала правову природу відносин, що стосуються емісії грошових коштів, а також правові засади емісійної діяльності Національного банку України, В. М. Міщенко виокремлював проблеми організації емісії та обігу готівки, Н. П. Баріда визначав принципи реалізації механізму емісії. Однак, в основному, увага науковців була зосереджена на загальному розумінні готівкової емісії, тому необхідно більш детально дослідити динаміку функції монопольної емісії національної валюти та організації грошового обігу.

Метою даної статті є дослідження динаміки розвитку функції монопольної емісії національної

валюти та організації грошового обігу Національного банку України.

Виклад основного матеріалу. Емісія грошей – випуск в обіг нових грошових знаків (від лат. *emissio* – випуск) [1, с. 34]. Проте аналіз наукової літератури дозволяє нам визначити декілька різних підходів до розуміння емісії грошових коштів. Так, наприклад, Т. А. Латковська визначає грошову емісію як утворення та надходження у грошовий обіг різних платіжних засобів [2, с. 229]. Поняття емісійної діяльності держави було сформульовано К. С. Бельським, який охарактеризував її як діяльність держави по організації (управлінню) грошового обігу у країні, основу на правових нормах, що містяться виключно у законах та підзаконних актах федерального значення. Така дефініція запропонована відомим вченим з урахуванням державного устрою Російської Федерації. Л. М. Царьова визначає емісію готівкових грошових коштів як врегульовану правовими нормами діяльність держави по визначенню параметрів, виготовленню та випуску в обіг грошових знаків як єдиного законного платіжного засобу на території держави та як безумовних її зобов'язань, забезпечення яких гарантується державою [3, с. 497]. В той же час, деякі автори емісією вважають не тільки випуск (тобто власне друкування) грошових знаків у всіх формах, але і збільшення всієї маси готівкових та безготівкових грошей [4, с. 282].

Спочатку емісійною діяльністю займалися комерційні банки, які водночас і надавали банківські послуги. А вже державне регламентування грошової емісії з'явилося в Англії і 1694 р. Правом грошової емісії був наділений Англійський банк (Bank of England), створений в 1694 р. власниками великих приватних банківських підприємств (банківських домів) як приватний акціонерний банк [2, с. 77-78]. Починаючи з 1787 р. банкноти випускали також і інші комерційні банки, але їх розміри були незначними. Поступово держава почала обмежувати їх емісійну діяльність. 1844 р. був прийнятий Банківська Хартія (Bank Charter Act),

згідно з яким з 6 травня 1844 р. виключним правом емісії банкнот був наділений Банк Англії, в якому був створений Емісійний департамент. Цим актом встановлено право Банку Англії емітувати банкноти, не забезпечені золотими злитками або золотими монетами, що зберігались у його сейфі, на суму, що не перевищувала 14 мільйонів фунтів стерлінгів на рік або, у будь-якому випадку, двох третин запасів дорогоцінних металів [5, с. 208].

Отже, закріплення функції монопольної емісії в одному інституті стало основою діяльності центрального банку. Об'єктивна необхідність в організації центральних банків як особливих інститутів виникла в той момент розвитку банківських систем, коли випуск грошей багатьма банками руйнував основи грошового обігу. Реалізація даної функції з часом почала концентруватися в більш надійних банках і законодавче закріплення емісійного права за одним банком поступово завершило процес формування центрального емісійного банку. Функція монопольної емісії пов'язана із правом центрального банку на випуск банкнот, які є єдиним законним платіжним засобом [6].

Закріплення в Конституції України основної функції центрального банку – забезпечення стабільності грошової одиниці, та у ЗУ «Про Національний банк України» права монопольного здійснення емісії національної валюти та організації її обігу дозволяє зробити висновок, що єдиний емісійний центр нашої держави — НБУ, який наділений досить широкими повноваженнями, які встановлені законом та не можуть бути обмежені актами органів виконавчої влади [7].

Грошові емісії проводяться згідно з рішеннями Національного банку України, який наділений правом у межах своїх повноважень видавати нормативні акти, що є обов'язковими для всіх юридичних і фізичних осіб. Як єдиний емісійний центр НБУ самостійно приймає рішення щодо періодичності проведення грошової емісії та її обсягів. Хоча вищезгаданий ЗУ «Про Національний банк України» зазначає, що емітовані ним грошові знаки – банкноти та монети є безумовними зобов'язаннями Національного банку і забезпечуються всіма його активами, реальний механізм їх забезпечення правовими нормами не врегульований. Слід також зазначити, що при наявності монополії єдиного емісійного центру держави — НБУ на емісію готівкових грошових коштів у період сучасної економічної кризи виявилась відсутність можливості впливу на його рішення щодо здійснення грошово-кредитної політики не лише

з боку виконавчої влади, а й з боку Верховної Ради та Президента України, яким НБУ України підзвітний. Це питання потребує законодавчого вирішення [3, с. 496]

Емісійна діяльність НБУ пов'язана з виникненням емісійних правовідносин, суб'єктами яких виступають: держава у особі уповноважених органів та юридичні та фізичні особи. Кожен із суб'єктів має певні права та обов'язки. До прав держави як емітента грошових знаків належать:

- проведення грошової реформи;
- встановлення виду національної валюти;
- встановлення видів грошей (готівкові, безготівкові, електронні);
- встановлення форм випуску банкнот та монет;
- встановлення номіналу грошових знаків, їх дизайну;
- змушування (примус) до використання емітованої національної валюти як єдиного законного платіжного засобу на території України;
- встановлення обмежень щодо використання готівкових грошових коштів для юридичних осіб — господарюючих суб'єктів та фізичних осіб — підприємців, оскільки таким чином зменшується обсяг готівкового грошового обігу і, відповідно, зменшується обсяг емісії;
- встановлення особливого режиму емісійної діяльності у надзвичайних умовах.

До обов'язків держави як суб'єкта емісійної діяльності стосовно грошової емісії належать:

- забезпечення стабільності емітованої національної валюти, її купівельної спроможності, її курсу щодо іноземних валют;
- забезпечення відповідного технічного стану емітованої національної валюти (виготовлення банкнот з високоякісного паперу, який при обігу зберігає свій вигляд та якість, монет — із певного металу або сплаву, що також при багаторазовому обігу зберігає якість грошей), своєчасної заміни зношених або пошкоджених грошових знаків;
- забезпечення відповідного захисту емітованої національної валюти від підробок, унеможливлення її фальсифікації.

Центральний банк здійснює емісію готівки в обіг через комерційні банки, надаючи банкам готівку в обмін на їхні резерви, що знаходяться на рахунках банків у центральному банку. У свою чергу, банки використовуючи готівку, забезпечуючи готівкою своїх клієнтів в обмін на їх депозити, що зберігаються на рахунках у банках. Цей процес відбувається і в зворотному напрямі, тобто таким самим шляхом центральний

банк вилучає готівку з обігу через комерційні банки.

Готівкова емісія центрального банку є вторинною відносно його безготівкової емісії. Комерційні банки, як уже зазначалося, отримують готівку в обмін на свої резерви, що зберігаються на рахунках у центральному банку, тому первинною є безготівкова емісія, у процесі якої центральні банки створюють банківські резерви [8, с. 202-203].

Вперше на законодавчому рівні в Україні регулювання обігу електронних грошей було закріплено 25 червня 2008 року затвердженням НБУ «Положення про електронні гроші в Україні». У 2010 році з дотримання вимог Директиви 2009/110/ЄС Національний банк України затвердив нову редакцію «Положення про електронні гроші в Україні» (№481 від 04.10.2010 р.). Положення закріплює визначення електронних грошей: «Електронні гроші – одиниці вартості, які зберігаються на електронному пристрої, приймаються як засіб платежу іншими, ніж емітент, особами і є грошовим зобов'язанням емітента» [9].

За даними НБУ (табл. 1) можна зробити висновок про те, що зараз відбувається стрімкий розвиток ринку електронних грошей, і таким

чином відбувається активний ріст обсягів емісії електронних грошей [10].

За 2016 рік загальна кількість операцій з використанням платіжних карток, емітованих українськими банками, зросла на майже 28% та становила 2 513 млн. шт., а обсяги операцій зросли на 30.6% та становили близько 1 610 млрд. грн.

Частка безготівкових розрахунків зросла на 5.1% і становила 1 775 млн. операцій млн. операцій (70.6% від загальної кількості операцій за платіжними картками).

На 01 січня 2017 року порівняно з 01 січня 2016 року збільшилася загальна кількість:

- активних платіжних карток – на 1.55 млн. шт. (5%) і становила 32.4 млн. шт.;
- безконтактних платіжних карток – на 0.54 млн. шт. (37.4%) і становила 1.99 млн. шт.;
- платіжних карток з функцією електронних грошей – у шість разів і становила 54 тис. шт.

У 2016 році спостерігалось збільшення кількості платіжних карток, а також розширення платіжної інфраструктури.

Серед банків за кількістю емітованих платіжних карток та ступенем розгалуженості інфраструктури їх обслуговування станом на 01 січня 2017 року лідерами були ПАТ КБ

Таблиця 1. Сума та кількість операцій з використанням платіжних карток, емітованих українськими банками

Дані за:	Сума операцій (млн. грн.)			Кількість операцій (млн. шт.)		
	Безготівкові платежі	Отримання готівки	Усього	Безготівков і платежі	Отримання готівки	Усього
2002 рік	1 163	18 885	20 048	6	68	74
2003 рік	1 356	26 744	28 100	7	115	122
2004 рік	3 418	60 341	63 759	12	226	238
2005 рік	3 196	96 542	99 738	18	306	324
2006 рік	5 049	147 597	152 646	31	428	459
2007 рік	8 118	217 003	225 121	45	487	532
2008 рік	16 980	355 438	372 418	67	567	634
2009 рік	18 375	334 791	353 166	77	513	590
2010 рік	29 463	421 189	450 652	121	571	692
2011 рік	46 346	529 633	575 979	214	661	875
2012 рік	91 583	649 897	741 480	348	725	1 073
2013 рік	159 138	756 889	916 027	584	755	1 339
2014 рік	255 194	763 841	1 019 035	879	693	1 573
2015 рік	384 795	848 001	1 232 796	1 287	678	1 965
I квартал 2016 року	115 325	216 725	332 050	386	166	552
II квартал 2016 року	132 954	247 475	380 429	427	187	614
III квартал 2016 року	149 528	267 903	417 432	459	190	649
IV квартал 2016 року	173 468	306 882	480 349	502	195	698

"ПРИВАТБАНК", АТ "Ощадбанк" та АТ "Райффайзен Банк Аваль".

Відповідно до Комплексної програми розвитку фінансового сектору України у 2020 році рівень готівки в економіці (відношення М0 до ВВП) у 2020 році має знизитися до 9.5%, а мережа платіжних терміналів – зрости до 11 000 од. на 1 млн. населення (зараз – 5 500 од.) [11].

Особливістю випуску електронних грошей в Україні є те, що їхнім емітентом можуть бути тільки банки. НБУ визначив перелік банків, які можуть здійснювати емісію електронних грошей (15 банківських установ), як правило, через емісію карток Національної системи масових електронних платежів (НСМЕП), а також на основі використання платіжних систем «Visa International» та «ГлобалМані».

Останнім часом в Україні найбільшого поширення набули системи електронних грошей на програмній основі, які не мають юридичного погодження НБУ. Такими системами є «Яндекс.Деньги», «Інтернет.Гроші», «WebMoney Transfer» тощо.

Ринок електронних грошей в Україні характеризується:

- слабким розвитком банками емісії електронних грошей;
- активним (порівняно з електронними грошима на основі карток) використанням на практиці небанківських систем електронних грошей на програмній основі, проте вони не мають такого статусу через обмеження вітчизняного законодавства [12, с. 266-269].

Висновки. Отже, НБУ є єдиним емісійним центром в країні, якому належить монопольне право емісії національної валюти та організації

грошового обігу. Об'єктивна необхідність в організації центральних банків як особливих інститутів виникла в той момент розвитку банківської системи, коли випуск грошей багатьма банками руйнував основи грошового обігу, тому реалізація даної функції з часом сконцентрувалася в найбільш надійних банках і було закріплено емісійне право за одним банком, що завершило процес формування центрального емісійного банку.

Проте на сьогодні науковці зазначають, що неможливість втручання будь-яких державних органів в процес емісії національної валюти та організації грошового обігу може мати наслідком зловживання в умовах кризових явищ. Тому пропонується внести зміни в законодавство, які б передбачали контроль та відповідальність за емісійні процеси.

Також досліджуючи емісію національної валюти ми зробили висновок, що відбувається активний розвиток безготівкової емісії. Дані НБУ відобразили, що за 2016 рік загальна кількість операцій з використанням платіжних карток, емітованих українськими банками, зросла на майже 28% порівняно із 2015 роком, а частка безготівкових розрахунків зросла на 5.1%.

Популярними становляться небанківські системи електронних грошей, однак через обмеження в національному законодавстві, вони не можуть конкурувати із електронними грошима на основі карток. Тому вважаємо за необхідне внести зміни в чинне законодавство з приводу дозволу здійснювати емісію електронних грошей небанківським установам.

Використана література :

1. Центральний банк і грошово-кредитна політика. Підруч. / А. В. Сілакова, Г. І. Лановська, Н. І. Климаш, [та ін.] за заг. ред. Т. А. Говорушко. – Львів «Магнолія 2006», 2015. – 224 с.
2. Латковська Т. А. Фінансово-правові питання формування центральних та державних банків в Україні, країнах центральноєвропейської та англосаксонської систем права: Монографія. — О.: Юрид. л-ра, 2007.
3. Царьова Л. К. Емісія готівкових грошей в Україні теоретичні основи та принципи / Л. К. Царьова // Актуальні проблеми держави і права. – 2009. – № 49. – С. 490–497.
4. Финансовый словарь / А. А. Благодатин, Л. Ш. Лозовский, Б. А. Райзберг. – М.: ИНФРА–М., 2005.
5. Царьова Л. К. Правові засади емісійної діяльності Національного банку України / Л. К. Царьова // Наукові праці НУ ОЮД. – 2008. – С. 207–214.
6. Дмитренко Ю. М. Функції Національного банку України / Ю. М. Дмитренко // Право і Безпека. – 2012. – № 2. – С. 25-29. – Режим доступу: http://nbuv.gov.ua/UJRN/Pib_2012_2_8
7. Про Національний банк України : Закон України від 20 трав. 1999 р. №679-XIV // Відомості Верховної Ради України. – 1999. – № 29. – Ст. 23.
8. Центральний банк та грошово-кредитна політика : підруч. / А. М. Мороз, М. Ф. Пуховкіна, М. І. Савлук та ін.; За ред. д-ра екон. наук, проф. А. М. Мороза і канд. екон. наук, доц. М. Ф. Пуховкіної. – К.: КНЕУ, 2005. – 556 с.

9. Про затвердження Положення про електронні гроші в Україні : Постанова Правління Національного банку України від 4 лист. 2010 р. № 481 – Режим доступу : <http://zakon3.rada.gov.ua/laws/show/z1336-10>
10. Загальні показники розвитку ринку платіжних карток в Україні [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво Національного банку України. – 2017. – Режим доступу до ресурсу: https://bank.gov.ua/control/uk/publish/category?cat_id=79219.
11. Ринок платіжних карток у 2016 році продемонстрував суттєве зростання [Електронний ресурс] // Офіційне інтернет-представництво Національного банку України. – 2017. – Режим доступу до ресурсу : https://bank.gov.ua/control/uk/publish/article?art_id=44001494.
12. Кравчук І. С. Особливості емісії та обігу електронних грошей в Україні / І. С. Кравчук // Актуальні проблеми економіки. – 2012. – № 8. – С. 263–271.